

IBRAYIM YUSUPOV LIRIKASINDA ULIWMA XALIQLIQ METAFORANIŇ QOLLANILIWI

Zayrova Xanshayim

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti PhD docent w.a

Sipatdinova Qumar

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti studenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19657802>

Anotatciya. Bul maqalada belgili shayır I.Yuspovtıń lirikasında qollanılǵan ulıwma xalıqlıq tilge tán bolǵan metaforalardıń stillik ózgesheligi hámde qollanılıwı órisi haqqında berilgen.

Gilt sózler. Leksikalıq metafora, óli metafora, ulıwma xalıqlıq leksika, biytárep leksika.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЩЕНАРОДНОЙ МЕТАФОРЫ В ЛИРИКЕ ИБРАИМА ЮСУПОВА

Аннотация. В данной статье рассматриваются стилистические особенности и сфера употребления метафор, характерных для общенародного языка, использованных в лирике известного поэта И. Юсупова.

Ключевые слова: лексическая метафора, мёртвая метафора, общенародная лексика, нейтральная лексика.

THE USE OF COMMON FOLK METAPHORS IN THE LYRICS OF IBRAYIM YUSUPOV

Annotation. This article discusses the stylistic features and the scope of usage of metaphors typical of the common народ language used in the lyrics of the well-known poet I. Yuspov.

Keywords: lexical metaphor, dead metaphor, common vocabulary, neutral vocabulary.

Ulıwma xalıq tilindegi metaforalaǵa turmıstıń barlıq tarawlarında, xalıq sóylew tilinde, jazba tilde, sonıń ishinde kórkem shıǵarmalarda da keńnen qollanılıp júrgen metaforalar kiredi. Olar arnawlı kórkem súwretlew quralı sıpatında qollanıla almaydı, obrazlılıqqa iye emes, keń óriske iye, ulıwma xalıq tárepinen teńdey túsinile beredi.

Ulıwma xalıq tilindegi metaforalar dáslep sózlerdiń, zatlar qubılıslar, belgiler arasındaǵı uqsashlıqqa baylanıslı awısqaqan mánilerine, zat qubılıs, belgini ańlatıwshı sózdiń mánisi jaǵınan awısıp, atamanıń ekinshi bir zat, qubılıs, belgini ańlatıw ushın tildiń rawajlanıw nızamlıqlarına sáykes qayta atalıwınan payda bolǵan mánilerden ibarat. Sonlıqtan da, bunday sóz mánilerinde awısqaqan máni tildiń tariyxıy rawajlanıwınıń barısında sezilmey ketken, ádebiy tildiń házirgi rawajlanıwı dárejesinde olar ádettegi tuwra mánidey sóylewde turaqlasıp úlgergen. Sonlıqtan da, A.N.Gvozdev metaforalardıńbul toparı haqqında mınaday pikirdi aytadı». Til metaforaları oǵada keń tarqalǵan, biraq olar óziniń metaforalasqaqan mánilerin, yekinshi mánide qollanılıw qásiyetin joyılıp, házirgi dáwir ushın tuwra máni sıpatında uǵınılıp ketken sózler menen teńlesken».¹ [1] Haqıyqatında da, bunday leksikalıq biytárep stillik metaforalarda sóz mánisi ádettegeidey hámmege birdey túsinikli. Qosımsha ekspressivlik - emotsionallıq boyawǵa iye

¹ Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. М., 1955, стр 127.

bola bermeydi. Onda sózdiń dáslepki tuwra mániden payda bolǵan awısqaqan metaforalıq mánisi sezilmeydi. Sol awısqaqan mániniń ózinde de sap metaforalarǵa usap qosımsha mánilik boyaw kórinbeydi. Metaforalardıń tiykarında predmetler arasındaǵı uqsashlıq shárttiligi turadı. Metaforalarda bir predmet ataması menen ekinshi bir predmet qayta ataladı hám usı tiykarda sózdiń obrazlılıǵı payda boladı. [2] Sonnan bolıw kerek, til ilimpazları hátteki, metaforalasqaqan mánide payda bolıp, keń qollanıwı nátiyjesinde ádettegi tuwra mánidey túsiniletuǵın bunday leksikalıq metaforalardı óli metaforalar dep te ataydı. Shayır shıǵarmalarında qollanılgan tómenдеgi qosıq qatarlarına názer awdarayıq:

Puwı shıǵıp jańa jabılǵan nanday,
 Jas topıraqtıńtanıs xosh iyisi qanday,
Jer betinde tolqın dórep atqanday,
 Shımlardı tónkergen *palwan paznalar*
 («Paznalar»)

Bul qatarlardaǵı *jer betin* dizbeginde onıń dáslep awısqaqan mánide metaforalasqaqan máni tiykarında payda bolǵanlıǵına qaramastan, ol ádebiy tildiń házirgi rawajlanıw dáwirindegi sinxroniyalıq kózqarastan sóylew tájiriyesinde tuwra máni xızmetinde qabil etilip ketken. Demek, «*jer beti*» stillik jaqtan ulıwma xalıq tilindegi metafora bolıp tabıladı. Ol dáslep adam organizminiń bir múshesi bolǵan *bet* sózi ańlatatuǵın zat penen jerdiń aldınǵı tárepin ańlatatuǵın atamanıń qayta atalıwı arqalı dóregen metafora bolǵanlıǵı sózsiz. Ol házir tilimizde sezilmeydi. Sonday-aq, tómenдеgi misallarǵa da itibar berip qarayıq:

İlimnen nur berip *istiń kózine*,
 Mashaqattan qashpay berilseń oǵan. [3]
 («İsbilermenlerge»)
 Kórer kózge yersi jáne namaqul
İslerdiń basına barǵanıń bolmas [3]
 («Payǵambar jasındaǵı adamǵa»)

Bul qatarlarda *istiń kózine*, *islerdiń basına dizbeklerinde* bulardıń dáslep metaforalasqaqan máni tiykarında payda bolǵanlıǵına qaramastan, wol ádebiy tildiń házirgi rawajlanıw dáwirindegi sinxroniyalıq kózqarastan sóylew tájiriyesinde tuwra máni xızmetinde qabil etilip ketken.

Kórkem sóz sheberi óz qosıqları, poeziyası tilinde xalıq tilindegi metaforalar estetikalıq talaplardıń jaǵdayına qaray kerekli orında jiyi qollanılgan. Álbette, olardıń kópshiligi emocionallıq-ekspressivlik mánide emes, al xalıq tiliniń leksikalıq-semantikalıq baylıqlarınıń keń múmkinshilikleri, biytárep leksikanıń elementleri sıpatında rawajlanǵan.

Kórkem ádebiyat stilinde I.Yusupov shıǵarmaları tilinde biytárep leksika ulıwma xalıqlıq leksikanıń tiykarın quraydı. Sonıń menen birge shayır shıǵarmalarınıń tilinde ulıwma xalıq tilindegi metaforalar oǵada keń kólemde kórkem shıǵarmanıń stillik talaplarına sáykes óz wornında hám durıs paydalanılǵanın kóriwimizge boladı. Buniń dáliyli sıpatında shayırdıń qosıq qatarlarınan misallar keltirip ótemiz:

Janǵa tiydi jigittiń ǵáremet sózi,
 Qısınsa ashılmas *aqıldıń kózi*. [4]

(«Ájiniyazdıń monologi»)

Bálent *taw bawrında* sıldırlap aqqan,

Bulaq shólin basar jolawshılardıń

(«Rasul Gamzatovtıń esteligine»)

Til tabısıp menshik penen yel mápi,

Miynettiń palın tatsań jaman ba?

(«Awıldağı kesh»)

Jaslar wósip shıqsın tuwǵan yelinen,

Jańa *bulaq kózin* ashıńlar senler.

(«İsbilermenlerge»)

Bul keltirilgen qatarlardaǵı *aqıldıń kózi*, *taw bawrı miynettińpalı*, *bulaq kózi* sıyaqlı dizbekler ulıwma xalıq tilinde jiyi qollanılatuǵın turaqlı metaforalar. Adam múshesiniń bir bólegi bolǵan bas, kóz, bawır sózlerine baylanıslı bul metaforalar dóregen.

Biz joqarıda keltirip ótken qatarlardaǵı mısallar awısqaqan mánide payda bolǵanına qaramastan, ádebiy tildıń házirgi rawajlanıw jaǵdayında ádettegi tuwra mánidey bolıp ketken ulıwma xalıq tilindegi metaforalar qollanılǵan. Máselen: *istińkózine*, *islerdińbasına*, *aqıldıńkózi*, *taw bawrı miynettińpalı*, *bulaq kózi* sıyaqlı dizbekler metaforalıq usıl arqalı payda bolıp, metaforalıq awısqaqan mánileri tuwra mánisindey bolıp qabil yetilip ketken, stillik ayırıqshalıǵı sezile bermeytuǵın ulıwma xalıq tilindegi metaforalardı shayır qosıqlarında kóplep qollanǵan. Degen menen, olarǵa usı qosıq qatarlarındaǵı tásirli oy-pikirdi, kórkem súwretlewdi ámeliy iske asıwında konteksttiń talabına qaray oqıwshıǵa kórkem shıǵarmanıń estetikalıq ádebiy shıǵarma stiline tán funcıonallıq tásirliklikti boldırıwǵa xızmet etip turatuǵınlıǵı anıq seziledi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. М., 1955, стр 127.
2. Dosımbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. – Nókis, 2017
3. Юсупов И. Таңламалы шыǵармалары уш томлық II том, -Нөкис, Билим, 2018.
4. Юсупов И. Шыǵармаларының еки томлығы, -Нөкис, Қарақалпақстан, 1979.